

પિતાના વારસદારો

— જસવંત મહેતા

નૃષદના પુત્ર કણ્વમુનિને દેવો, માનવીઓ, ગાંધર્વો, મરુતો...બધા જ “મા ઘરતીના બાળ” તરીકે પ્રકૃતિની ગોદમાં રાતદિન રમતા અવધૂત તરીકે જ ઓળખતાં.

નૈમિષારણ્યનાં વનાંચલોમાં દિવસે હરતાં-ફરતાં, વેદોની ઋચ્યાઓથી સમગ્ર વાતાવરણને એમના કોમળ કંઠે વર્ણવી સંગીતમય બનાવી દેતા. એમના ચહેરા પર શિશુસુલભ હાસ્ય સદાય વિલસતું રહેતું. નાનાં ગામડાંઓ, નેસડાઓ, કૂબાઓમાં વસતાં ભલાંભોલાં માનવબાળો વચ્ચે બેસીને મંડળીઓ જમાવતા. વેદની ઋચ્યાઓ, સૂક્તો અને ગાંધર્વોના ગાનનું પઠન કરતા રહે અને સાંજ પડ્યે એમની ગુફામાં આવી જાય.

નાનાં નાનાં ગામડાંઓથી થોડાક અંતરે ભયાનક જંગલ હતું. રાની પશુઓની ત્રાડથી એ ગાજતું રહેતું. એ જંગલમાં એક મોટા મોટા દાંતવાળો, વિકરાળ ચહેરાવાળો બક નામનો રાક્ષસ થોડા સમયથી રહેવા આવ્યો હતો. સવાર પડ્યે “માણસ ગંધાય માણસ ખાઉ”ની ગર્જના કરતો એના શિકાર માટે આજુબાજુનાં ખેતરોમાં, ગામડાંઓમાં ફરી વળતો અને જે કાંઈ હાથમાં આવે એને “સ્વાહા” કરતો લોકોમાં ભય પેદા કરતો ભટક્યા કરતો. ભોળા ગ્રામવાસીઓ રાક્ષસની રંજાડથી ત્રાસી ગયા હતા, પરંતુ એમનો સામનો કરવાની એમનામાં હિંમત નહોતી. લાચાર પ્રજા હતી. અનેક ગામડાંઓ રાક્ષસના ત્રાસથી ઉજ્જડ થઈ ગયાં. અનેક ગામલોકો ગામ છોડી દૂર દૂર ચાલ્યા હતા.

બક રાક્ષસની ભયંકર વાતો કણ્વઋષિને ગામના લોકો ડરતાં ડરતાં કહેતા. ઋષિના ચહેરા પર વાતો સાંભળી ડરની રેખાઓ ઊપસી નહોતી. એ તો એમની મસ્તીમાં વનની આજુબાજુના વિસ્તારમાં ઘૂમ્યા કરતા.

એક વખત આ રીતે ફરતાં ફરતાં એ નિર્જન વનમાં બકના રહેઠાણ પાસે આવી ચડ્યા. કાળમીંઢ પથ્થરોથી કંડારાયેલી ગૂફામાં ભરબપોરે બક નસકોરાં બોલાવતો ઊંઘતો હતો. એની પુત્રી આંગણામાં રમતી હતી. દૂરથી મસ્તીમાં ઝૂમતા વેદગાન ગાતા — મોજથી એના રહેઠાણ તરફ આવી રહેલા લાંબી જટા અને દાઢીવાળા વલ્કલ પરિધાન કરેલા ઋષિને આવતા જોઈ બકની દીકરી ગભરાઈને એની તરફ દોડી ગઈ.

બિલકુલ ભયરહિત, આવી મસ્તીમાં ડોલતા બિન્દાસ માણસને એણે આ પહેલાં એના વિસ્તારમાં ક્યારેય આવતો જોયો નહોતો. એના રાક્ષસ પિતાથી ડરીને, ભાગ્યે જ આ ઘેઘૂર વનમાં

જનપદનો માણસ આવતો. અને કદાચ રસ્તો ભૂલીને આવી ચડ્યો હોય તો એનો રાક્ષસ પિતા બક એનો કોળિયો કરી જતો.

રાક્ષસ કન્યા દોડીને ઋષિ પાસે પહોંચી ગઈ અને હાંફતા સ્વરે બોલી ઊઠી :

“અરે...તમે તો કોઈ અલગારી તપસ્વી લાગે છો. કઈ બાજુ વિહાર કરવા નીકળી પડ્યા છો ? આ ઘેઘૂર વનમાં ભૂલા તો નથી પડ્યોને? તમને ખબર છે આ ગુફામાં કોણ રહે છે ?”

કણ્વઋષિ હાંફતી કોમળ કળી શી કન્યાના પ્રશ્નો સાંભળી નાના બાળકની જેમ ખડખડાટ હસી પડ્યા અને ધીમેથી બોલી ઊઠ્યા :

“દેવી...આ બક રાક્ષસનું જ નિવાસસ્થાન છે ને ? હું ભૂલતો ન હોઉં તો તમે જ એનાં સુપુત્રી છો ને ? હું એને મળવા આવ્યો છું.”

જવાબમાં રાક્ષસકન્યા ખડખડાટ હસી પડી. ઋષિ પણ એના જેવા જ નિર્દોષ...બાળ સમા સ્વભાવના હતા.

“ઋષિરાજ...આપનું અનુમાન સાચું છે. મારા પિતા બક અહીં જ રહે છે અને હું એમની પુત્રી છું. ઋષિવર્ય...મારા પિતાને તમે મળવાની હિંમત તો કરી છે, પરંતુ એ તો તમને જોતાં જ એમનાં વિશાળ જડબાં ખોલી, એમના વજ્રકાય હાથની મુઠ્ઠીમાં તમને ઊંચકીને ઓહિયાં જ કરી જશે. માણસ—માત્ર એમના ભક્ષ હોય છે. માણસને એ ક્યારે જીવતો મૂકતા નથી.” — રાક્ષસકન્યા સહજ ચિંતિત સ્વરે બોલી.

“ખરેખર ?” કણ્વઋષિએ આશ્ચર્ય વ્યક્ત કરતાં કહ્યું.

“હા...ઋષિવર્ય...તમારા જેવા ભોળા સંતને આ રીતે જોતાં મારું હૃદય ફફડી ઊઠે છે. તમને કેવી રીતે બચાવવા એની જ મથામણમાં હું છું. તમે મારું માનો તો આ સામેની ગુફામાં તમને સંતાડી દઉં. થોડા સમયમાં જ મારા પિતા જાગશે અને એમના ભક્ષ માટે ગામ ભણી પ્રયાસ આદરશે કે તરત જ હું તમને બહાર કાઢી મુખ્ય માર્ગ પર મૂકી જઈશ.”

“હું બકને મળવા આવ્યો છું. મારે એની સામે કોઈ દુશ્મની નથી. હું તો મૈત્રી કરવા આવ્યો છું. તમે એને મારા આગમનની ખબર આપો.”

ઋષિની નિર્ભય વાણી સાંભળી રાક્ષસકન્યા વિચારમાં પડી ગઈ.

“આ તે કેવો ઋષિ છે ! કાંઈ સમજતો જ નથી. પિતાજી જાગી જશે તો કેવો અનર્થ થશે એનું એને ભાન નથી. આ ઋષિ મરવાનો થયો છે.” – રાક્ષસ કન્યા મનોમન બોલી ઊઠી. એને યુવાન કણ્વઋષિની દયા આવતી હતી. આ માનવીને મૃત્યુનો ડર નહોતો એનું એને આશ્ચર્ય હતું. રાક્ષસ કન્યા જોતી રહી. ઋષિ એની બાજુમાંથી સરકતા બક સુતો હતો એ ગુફામાં પ્રવેશ્યા. રાક્ષસકન્યા ડરની મારી ધૂજી ઊઠી.

“મિત્ર બક, હું ઋષિ કણ્વ.....તમારી સાથે મૈત્રી કરવા તમારા આંગણે આવ્યો છું, તમને મળવા આવ્યો છું.”

ઋષિના મધુર શબ્દો કાને પડતાં જ બક સફાળો જાગી ગયો. આંખો સામે વલ્કલધારી ઋષિને જોઈ એને આશ્ચર્ય થયું. એ કશુંક બોલવા જાય ત્યાં તો...

“અરે ભાઈ, મારી સામે શું જોઈ રહ્યો છો ? બક, હું તારો મિત્ર કણ્વ છું – મને ન ઓળખ્યો ? આપણી તો દોસ્તી જન્મજન્માંતરની છે, બંધુ ! ભવાટવીના ચક્રમાં ભટક્યા કરવાનું આપણા નસીબમાં જ લખ્યું છે. જોને, તું રાક્ષસયોનિમાં. હું મનુષ્યયોનિમાં, પણ આપણાં ચક્રો ઓછાં જ થતાં

નથી.” કણ્વઋષિ બોલ્યા. બક વિચારમાં પડી ગયો. ઘડીભર તો એ ઋષિની મધુર વાણીના પ્રવાહમાં તણાઈ ગયો. આવી મીઠી—મધુર વાણી આ પહેલાં એણે ક્યારેય સાંભળી નહોતી, જેમાંથી પ્રેમની વર્ષા વરસી હોય. એ ખુદ એટલો કૂર હતો કે સૌ કોઈ એનાથી ડરીને વાત કરતા.

“ઋષિવર્ય....હું તમને ઓળખતો નથી, પરંતુ તમારી નિર્ભય મૂઢુ પ્રેમાળ વાણીથી તમારા પ્રત્યેનો અહોભાવ મારા મનમાં જાગ્રત થયો છે. તમે મિત્ર બનવા આતુર છો એવું મેં મારી જિંદગીમાં પહેલી વાર સાંભળ્યું છે. હું તમારી મૈત્રીભાવનાનું સ્વાગત કરું છું....આપના આગમનનું પ્રયોજન સાદર કરો. આજ્ઞા કરો, મારે શું કરવાનું છે ?”

“આજ્ઞા ? બંધુ ! હું આજ્ઞા કરવા નહીં, તમારી સાથે મૈત્રી બાંધવા આવ્યો છું. તમારી પાસે બળ છે, મારી પાસે બુદ્ધિ છે. બળ અને બુદ્ધિનો સંયોગ જનહિતાય જનસુખાય થાય એવી આજ્ઞા સાથે હું અહીં આવ્યો છું.”

“મહારાજ, તમારી માગણી અને મારામાં મૂકેલી શ્રદ્ધાએ મને ભાવવિભોર બનાવી દીધો છે. મૈત્રી કરવાનું અમારા જેવા અસુરોના સ્વભાવમાં જ નથી. મારા હાથે હજારો માણસોની હત્યા થઈ છે. રાક્ષસયોનિમાં જન્મેલો હું અને પવિત્ર ઋષિઓની કુળપરંપરામાં જન્મેલા તમે, આપણો મેળ ‘સ્વભાવ’ની દૃષ્ટિએ કેમ જામશે ?”

“ભાઈ બક, તમે રાક્ષસ છો.....તમારી કોઈ ખાસ યોનિ છે એવું વિચારતા જ અટકી જાઓ. તમે.....હું આપણે સૌ મૂળ તો માનવજાતના વંશજ છીએ. ઋષિ, રાક્ષસ આ બધી તો આપણી પોતાની ઘડેલી ભેદરેખાઓ સ્વભાવગત દોરાઈ ગઈ છે અને એ પણ આપણી પોતાની મનઘડંત માન્યતા પ્રમાણે છે. આપણે સૌ કોઈ જગન્નિયંતાના દીઘેલા બાળકો છીએ. તમારા માંયલામાં છુપાયેલા શુભ સંસ્કારોને, તમારી વિચારધારાને જગાડો. તમારું આ પાશવી જીવન સુધરીને પુણ્યાત્મા બની જશે.” ક્યારેય ન સાંભળેલી વાણી સાંભળતાં બક રાક્ષસ વિચારમાં પડી ગયો : ક્યાંક મનુષ્યજાતિની આ કોઈ એને ફસાવવાની જાળ તો નથીને ?

“ઋષિ, તમે આવી અંતરને સ્પર્શી જાય, આતમરામને જગાડી દે તેવી વાતો કરી મને ફસાવવા તો નથી આવ્યાને ? તમને અહીં કોણે મોકલ્યા છે ? તમારા મનમાં મારા જેવા માટે આવો સહૃદયી ભાવ કેમ જાગ્યો ?”

“આ બધા પ્રશ્નોના સાચા ઉત્તરો તો તમને તમારા વર્તન પરથી જ મળી જાય છે.”

“બોલો, તમારે મૈત્રી કરવી જ હોય તો મારું એક કાર્ય કરવું પડશે.”

“જરૂર. તમારું કામ કરી દેવામાં મને શો વાંધો હોય ?”

“ઋષિ, મારી આ પુત્રી છે ને ખૂબ જ સરળ અને ભાવુક છે, ભલી અને ભોળી છે. એ બિયારી આ જંગલમાં વસતા ઋષિમુનિઓને વંદન કરવા જાય છે, તો એનો રાક્ષસપુત્રી તરીકે તિરસ્કાર કરે છે. બિયારી રડતી રડતી પાછી ફરે છે. મને ઘણો ગુસ્સો એ ઋષિમુનિઓ પર આવે છે. એમના જેવા પવિત્ર આત્માઓએ તો પ્રેમથી મારી દીકરીને નવાજવી જોઈએ. તમે મારી પુત્રી સાથે લગ્ન કરશો ? તમે એના દુઃખી હૃદયને સાંત્વન આપશો ? માણસની જાત પ્રત્યે એને તિરસ્કાર જાગે અને એ પણ રાક્ષસીવૃત્તિ ધારણ કરી કાળો કેર વરતાવે એ પહેલાં મારી એ ઋજુ હૃદયની દીકરીને તમે પરણીને એને સંસ્કારી, ધર્મિષ્ઠ, પવિત્ર બનાવો.

વાત સાંભળી ઋષિ વિચારમાં પડી ગયા. બકની વાત સાચી છે. ઋષિમુનિઓ જેવા સંસ્કારી ધાર્મિક જનો પણ શીલ સૌંદર્ય અને વિવેકથી છલકાતી નિર્દોષ કન્યાને — એ રાક્ષસપુત્રી હોવાથી અપનાવવા — એમનો વાત્સલ્યપ્રેમ આપવા તૈયાર નહોતા અને હડધૂત કરતા હતા અને વિશ્વમાં નફરત અને ધિક્કારના વિષની વાવણી કરી રહ્યા હતા. ક્ષણ પૂરતો વિચાર કરીને ઋષિએ જગતમાં સુખશાંતિનું સામ્રાજ્ય છવાઈ જાય અને પિતામાં રહેલી માનવજાત પ્રત્યેની નફરતની આગ શમી જાય એ ખાતર પણ રાક્ષસ કન્યા સાથે લગ્ન કરવાનો નિર્ણય લેતાં કહ્યું :

“તમારી પુત્રી સાથે હું લગ્ન કરીશ.”

“હા, પણ એક શરત છે. મારી એકની એક પુત્રીનાં લગ્ન પછી તમારે અહીં રહેવું પડશે.”

“કેમ—કેમ ?” ઋષિ ઊછળતા સ્વરે બોલી ઊઠ્યા.

“કારણ કે તમે અહીં રહી અમને સંસ્કારિતાનાં શાસ્ત્રો ભણાવશો.” ઋષિએ લગ્ન માટે હા પાડી અને જનપદ છોડી રાક્ષસો વચ્ચે રહેવા માંડ્યાં. બકની પુત્રીને પણ આ સાધુ મહાત્મા ગમી ગયા હતા. બન્નેનાં લગ્ન થયાં. એમને બે પુત્રો થયાં. એક જ માતાપિતાના સંતાનો હોવા છતાં બન્નેના સ્વભાવમાં ઘણો મોટો ફરક હતો. તેમનાં નામ હતાં ત્રિશોક અને નાભાક. ત્રિશોકમાં મોસાળના તામસી સ્વભાવના ગુણ ઊતર્યા. એ ખૂબ જ બળવાન હતો. નાભાક એ રીતે પ્રમાણમાં સારો હતો.

કણ્વમુનિએ લોકોનું કલ્યાણ કરવા માટે સંસાર માંડ્યો. એમનું કાર્ય પૂર્ણ થતાં એ ઘરસંસાર છોડી એમની મસ્ત અલગારી રીત પ્રમાણે જિંદગી જીવવા, સાર્થક કરવા પાછા એમની પ્રિય ગુફામાં તપ કરવા ચાલ્યા ગયા.

સરસ્વતી નદીના કિનારે નાભાકે એક નાનકડી ઝૂંપડીમાં રહેવાનું શરૂ કર્યું. નાભાકની માતા અને એના ‘‘નાના’’ પણ પરલોક સિધાવ્યાં. પરંતુ મોસાળમાં વધુ સમય વ્યતીત કરતા ત્રિશોકે એના નાનાનો વારસો જાળવી રાખવા લૂંટફાટ, હત્યા ઇત્યાદિ કરવા માંડ્યાં. લોકો ત્રાસી ગયા.

‘‘ભાઈ ત્રિશોક.’’ – એક વખત નાભાકે ત્રિશોકને આંગણે આવી કહ્યું.

‘‘શું છે ?’’

‘‘ભાઈ ત્રિશોક, જાગો ! ઘણું સૂતા.’’ એ જ પિતાની મધુર વાણી બોલી રહ્યો હતો.

‘‘કોણ, મોટાભાઈ નાભાક ? તમે ક્યાંથી ?’’

‘‘ભાઈ, વર્ષો પહેલાં આપણી માતાના રાક્ષસ પિતા આમ જ એક બપોરે સૂતા હતા અને પિતાએ એમને જગાડ્યા હતા અને પિતાની મધુરવાણીથી એમનો ‘માંયલો’ જાગી ગયો અને સ્વભાવમાં પરિવર્તન આવી ગયું.’’

‘‘મોટાભાઈ....સ્વભાવ તો માણસ મૃત્યુ પામે તોપણ બદલાતો નથી હોતો. બાકી આપણા પિતાએ કશાક જાદુ-ટોણા કર્યા હશે તેથી નાનાજીની રાક્ષસીવૃત્તિમાં પરિવર્તન આવી ગયું. મારે એવો સ્વભાવ બદલવો નથી. તમે સંત-કક્ષાના માણસ છો – તો તમે માનવસમાજના હિતાર્થે સત્કાર્યો કરતા રહો. મારી ચિંતા મારા પર છોડી દો.’’ ત્રિશોક બોલ્યો.

‘‘ત્રિશોક...આ જનપદના મહાન ઋષિનો પુત્ર ઊઠીને આવું બોલે છે એ શોભતું નથી.’’

‘‘મોટા ભાઈ, તમે પિતાના પગલે ચાલો. હું તો મારા નાનાના પગલે ચાલી આજુબાજુ ત્રાહિમામ પોકરાવી દઈશ.’’

‘‘અરે ભાઈ, તું કોનું સંતાન છો ! કેવા પવિત્ર વાતાવરણમાં તે જન્મ લીધો ! અને આજે તું અસૂર કાર્યો કરી રહ્યો છે એ બરોબર નથી.’’

‘‘મોટાભાઈ...મારે શું કરવાનું છે ?’’ ત્રિલોકે મોટાભાઈની આમન્યા રાખતાં પૂછ્યું.

‘‘બસ, પિતાનો વારસો સંભાળ અને અજવાળ.. અને જનપદ તેમજ વનાંચલની પ્રજામાંથી તારા નામની ભીતિ કાઢી નાખી સુખી, પવિત્ર જીવન ગાળીશ તો તારો જન્મારો સુધરી જશે અને પિતાની આબરૂ વધશે.’’

– અને મંત્રદ્રષ્ટા નાભાક ઋષિએ પિતાનાં સત્કાર્યોનું તર્પણ કરતાં નાનાભાઈના તામસી સ્વભાવમાં પરિવર્તન આણી ત્રિશોકને ઋષિ બનાવ્યો.

